

Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Монографія

За редакцією академіка *В. Я. Тація*, академіка *А. П. Гетьмана*,
професора *О. Г. Данильяна*

Друге видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2013

УДК 340.12(477)
ББК 67.0
П68

*За планом науково-дослідних робіт
Міністерства освіти і науки України 2011–2013 рр.
Рекомендовано до опублікування вченою радою Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 10 від 25 червня 2013 р.)*

Рецензенти:

О. О. Бандура, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету Міністерства внутрішніх справ України;

В. П. Колісник, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор кафедри конституційного права України Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Колектив авторів:

А. П. Гетьман, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України; *Л. М. Герасіна*, доктор соціологічних наук, професор; *О. Г. Данильян*, доктор філософських наук, професор; *О. П. Дзьобань*, доктор філософських наук, професор; *Ю. Ю. Калиновський*, доктор філософських наук, кандидат політичних наук, доцент; *Г. П. Клімова*, доктор філософських наук, професор; *І. І. Коваленко*, кандидат філософських наук, доцент; *В. О. Лозовой*, доктор філософських наук, професор; *С. І. Максимов*, доктор юридичних наук, професор; *Є. М. Мануйлов*, доктор філософії, професор; *Ю. В. Мелякова*, кандидат філософських наук; *О. В. Петришин*, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України; *В. Я. Тацій*, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України; *М. П. Требін*, доктор філософських наук, професор; *С. В. Шефель*, доктор філософських наук, професор

Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, П68 Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
ISBN 978-966-458-526-9

Монографію присвячено дослідженню фундаментальних засад правового виховання, визначенню методологічних підходів і понятійних конструктів, з'ясуванню правового виховання як базового чинника державотворчого процесу в Україні. Особливістю видання є те, що його автори розглядають правове виховання у політологічному, державознавчому, філософсько-правовому та соціологічному аспектах.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вищих навчальних закладів, працівників органів державного управління та органів місцевого самоврядування.

УДК 340.12(477)

ББК 67.0

© Гетьман А. П., Герасіна Л. М., Данильян О. Г. та ін., 2010

© Гетьман А. П., Герасіна Л. М., Данильян О. Г. та ін., переробка й доповнення, 2013

© Видавництво «Право», 2013

ISBN 978-966-458-526-9

Зміст

Передмова (Тацій В. Я.)	5
-------------------------------	---

Розділ 1

Світоглядні та методологічні основи рефлексії правового виховання

1.1. Методологічні підходи до розуміння сутності та змісту правового виховання (Максимов С. І., Коваленко І. І.)	10
1.2. Правове виховання як соціокультурний феномен (Шефель С. В., Коваленко І. І.)	33
1.3. Соціалізація як головний чинник правового виховання (Дзьобань О. П.)	52
1.4. Аксиологічні засади правового виховання в контексті співвідношення права й моралі (Дзьобань О. П.)	72
1.5. Девіантна поведінка як об'єкт правовиховного впливу (Герасіна Л. М.)	91

Розділ 2

Концептуальні аспекти організації правового виховання

2.1. Принципові засади правового виховання як системного процесу (Дзьобань О. П.)	119
2.2. Структура правовиховного процесу на тлі особливостей його предметної сфери (Герасіна Л. М., Лозовой В. О.)	138
2.3. Основи організації та управління правовим вихованням (Данильян О. Г.)	159
2.4. Соціальний контроль за правовим вихованням у сучасних умовах (Данильян О. Г., Мануйлов Є. М.)	179

Розділ 3

Практичні моделі правового виховання: світовий та вітчизняний досвід

3.1. Особливості американської моделі правового виховання (Клімова Г. П.)	195
3.2. Досвід правового виховання в Японії (Калиновський Ю. Ю., Лозовой В. О.)	217
3.3. Правове виховання в Китаї (Мелякова Ю. В.)	235

3.4. Правове виховання в арабських країнах (<i>Мелякова Ю. В.</i>).....	247
3.5. Організація правового виховання у СРСР: переваги та недоліки (<i>Калиновський Ю. Ю.</i>).....	261
3.6. Історичні традиції правового виховання в Україні (<i>Клімова Г. П.</i>).....	279

Розділ 4

Правове виховання та права культура

як чинники розвитку української державності

4.1. Діалектика взаємодії правового виховання, правосвідомості та правової культури (<i>Калиновський Ю. Ю.</i>).....	299
4.2. Правове виховання і державотворчий процес: взаємообумовленість та взаємовплив (<i>Данильян О. Г., Петришин О. В.</i>).....	315
4.3. Роль правового виховання у становленні та розвитку правового суспільства в Україні (<i>Калиновський Ю. Ю.</i>).....	332
4.4. Місце і роль правового виховання в процесі формування національної правової культури (<i>Максимов С. І., Требін М. П.</i>).....	349
4.5. Основні напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні (<i>Гетьман А. П., Данильян О. Г.</i>).....	377
Післямова (<i>Тацій В. Я.</i>).....	398
Список літератури	405

нальної правової культури, а й необхідним елементом такої культури, засобом трансляції її цінностей і норм, закріплення вироблених механізмів захисту прав людини. Тому і у своєму змісті, і через систему засобів воно має враховувати особливості національної правової культури і намагатися компенсувати її вади, що історично склалися. На інтелектуально-ідеологічному і емоційно-психологічному рівнях воно спрямоване на специфічне для національної культури виправдання права, формування правового світогляду, важливими складовими якого є повага до прав людини, до Конституції та до права взагалі, загальнолюдські цінності, формування правових почуттів. Поряд з формуванням правової свідомості правове виховання поширюється на сферу забезпечення якості правових текстів, включаючи законодавчі акти та їх тлумачення (розуміння), та на сферу забезпечення якості правової діяльності, основу якої складає права компетентність.

Завдяки правовому вихованню громадянин адаптується до тих норм, цінностей, законів, які існують у соціумі, набуває таких соціальних якостей, що необхідні людині для входження в суспільство як певну правову систему. Правове виховання сприяє формуванню такої національної правової культури, яку можна визначити як ціннісно-нормативну систему, орієнтовану на ідеали права, гуманізму і демократії, яка схвалюється більшістю населення в суспільстві, відповідає прагненню українського народу досягти всебічного розвитку кожної особистості, кожної нації, що мешкають в Україні, забезпеченню мира і добробуту кожної сім'ї.

Інтегральним показником взаємодії правового виховання і правової культури на рівні суб'єкта права є права вихованість, яка безпосередньо впливає на якість правової діяльності. В умовах формування демократичної, правової держави в Україні стратегічними напрямками правового виховання мають бути формування культури демократії та культури прав людини як складових національної правової культури.

4.5. Основні напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні

Визначені в Конституції України завдання щодо створення демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без правового виховання, за допомогою якого формується необхідний рівень правосвідомості, правової культури громадян і суспільства в цілому. Адже відомо, що саме правосвідомість та права культура є

найважливішими чинниками, які сприяють становленню правової системи держави і демократичних засад суспільства, впливають на регулювання всього спектра соціальних відносин у ньому, підтримують і закріплюють його цілісність, стабільний правопорядок.

У той же час формування правосвідомості та правової культури в перехідному суспільстві, у тому числі українському, є складним і суперечливим завданням. З одного боку, як уже наголошувалося, створення демократичної, правової держави передбачає достатньо високий рівень правосвідомості і правової культури населення, працівників державних органів, а з другого — у трансформаційних умовах дезорганізація управління і поширення правового нігілізму, зростання корупції та злочинності вельми негативно впливають на правосвідомість і правову культуру. У зв'язку з цим проблема правового виховання, формування правосвідомості і правової культури в умовах перехідного суспільства істотно актуалізується, набуває характеру невідкладної, вимагає вжиття кардинальних заходів, від успішної реалізації яких багато в чому залежить успіх державного будівництва в Україні.

В умовах трансформації суспільства від тоталітаризму до демократії відбуваються також істотні зміни в його соціальній структурі, системі соціальних цінностей і пріоритетів, що не може не позначатися на характері сприйняття членами суспільства нових правових норм та на їхній правовій поведінці. Ситуація в пострадянських країнах, у тому числі в Україні, ускладнюється й тим, що політико-правові інститути, які здійснювали правове виховання і формування правової культури в цих країнах, у процесі трансформації були практично зруйновані. Тому одним із найважливіших завдань держави у цей період є створення нових демократичних політико-правових інститутів, які повинні займатися правовим вихованням населення.

Для того щоб діяльність цих інститутів з правового виховання була ефективною, необхідне цілеспрямоване, всебічне дослідження теоретичних і практичних проблем у даній сфері, що припускає обґрунтування нових підходів до організації правового виховання, розроблення загальної концепції механізму правового виховання, визначення основних завдань і напрямів його оптимізації в сучасних умовах.

Останнім часом різноманітні аспекти правового виховання і формування правосвідомості та правової культури перебувають у центрі уваги багатьох учених, зокрема таких правознавців, як В. Андрейцев, Ю. Битяк, О. Ганзенко, В. Головченко, І. Голосніченко, С. Демський, О. Денісова, І. Дмитрієнко, Ю. Калиновський, Н. Коваленко, Д. Колесніченко, М. Козюбра, О. Косаревська, А. Кутиркін, Т. Кушнірова,

3. Легуша, Л. Макаренко, Л. Марченко, М. Матузов, О. Менюк, І. Невважай, В. Оксамитний, І. Осика, Р. Подберезський, О. Пометун, В. Сальников, О. Семітко, А. Скуратівський, В. Стреляєва, Є. Татаринцев, В. Тацій, Ю. Тодика, Н. Удод, В. Черней, І. Яковюк та ін.¹ Водночас, як показує аналіз їх праць, здійснений в узагальнюючих роботах цього плану, що побачили світ останнім часом, та у підрозділах даної монографії, незважаючи на активізацію досліджень у сфері правового виховання, обґрунтування завдань і напрямів його оптимізації в транзитивний період розвитку сучасної України залишаються поки що недостатньо розробленими.

Безпосередньо звертаючись до розгляду цього аспекту проблеми правового виховання, слід ще раз наголосити на тому, що правове виховання — це цілеспрямована діяльність з трансляції (передавання) правової культури, правового досвіду, правових ідеалів і механізмів розв'язання конфліктів у суспільстві від одного покоління до іншого².

Правове виховання має на меті розвиток правової свідомості людини і правової культури суспільства в цілому. Поняття «правове виховання» є багатозначним. Його можна розглядати як у широкому, так і вузькому значенні. У широкому значенні воно означає не власне правове виховання, а правову соціалізацію людини, коли вона «виховується» навколишнім середовищем у цілому, усією юридичною практикою і поведінкою людей, посадовців — представників державного апарату в правовій сфері. У цьому разі соціалізація є об'єктивно спонтанним процесом трансформації індивідуальної свідомості у відповідному соціокультурному контексті, а до її найважливіших функцій відносять:

¹ Андрейцев, В. І. Правнича освіта в Україні: проблеми теорії та практики [Текст] / В. І. Андрейцев, В. В. Андрейцев. — К., 2000; Головченко, В. В. Эффективность правового воспитания. Понятие, критерии, методика измерения [Текст] / В. В. Головченко. — Киев : Наук. думка, 1985; Кутиркін, А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України [Текст] / А. Кутиркін // Право України. — 2008. — № 3. — С. 122–125; Оксамитний, В. В. Правовое воспитание — важный фактор формирования социально активной личности [Текст] / В. В. Оксамитный. — Киев : Наук. думка, 1976; Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства [Текст] : монографія / за ред. Ю. П. Битяка та І. В. Яковюка. — Х. : Право, 2007; Семітко, А. П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс [Текст] / А. П. Семітко. — Екатеринбург, 1996; Татаринцев, Е. В. Правовое воспитание (методология и методика) [Текст] / Е. В. Татаринцев. — М. : Высш. шк., 1990; Тацій, В. Конституція України і правосвідомість юристів [Текст] / В. Тацій, Ю. Тодика // Вісн. Акад. прав. наук України. — 1998. — № 4 (15). — С. 44–54; Тодика, Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры [Текст] : монографія / Ю. Н. Тодика. — Харьков : Райдер, 2001.

² Баранов, В. М. Правосознание, правовая культура и правовое воспитание [Текст] / В. М. Баранов // Теория государства и права : учебник / В. М. Баранов, В. П. Сальников и др. ; под ред. В. К. Бабаева. — М. : Юрист, 2002. — С. 318.

відтворення суб'єкта соціально-історичного процесу, забезпечення спадкоємності в розвитку культури і цивілізації, підтримку безконфліктного стану суспільства за допомогою адаптації суб'єкта до соціально-геродовища¹.

Як зазначалося у попередніх розділах монографії, особлива роль соціалізації в процесі формування правової культури в перехідних суспільствах, у тому числі в Україні, пояснюється тим, що перехідне суспільство є соціумом на етапі різких змін на макросоціальному рівні при достатньо малих змінах на мікрорівні. Такі раптові тектонічні зрушення в соціально-політичній, правовій, економічній та інших сферах закономірно викликають потребу в пристосуванні внутрішнього світу людини до змін, що відбуваються. Таке пристосування, у свою чергу, можна уявити як зміну (трансформацію) соціальних і правових цінностей, зразків поведінки, інтересів відповідно до принципово нової правової системи, характерної для актуального суспільно-політичного буття.

Складність соціалізації в перехідному суспільстві зумовлюється також тим, що у ньому зруйновані або тільки формуються інститути правової соціалізації, покликані виховувати індивідів у дусі нової системи правових цінностей (яка сама залишається предметом гострих дискусій).

В ідеалі, формуючи, стверджуючи і закріплюючи нові соціальні та правові цінності, перехідне суспільство повинно у такий спосіб визначити бажаний для нього загальний, стратегічний напрям дії та взаємодії своїх суб'єктів, орієнтуючи їхню поведінку в річищі встановлених загальних меж. Наприклад, якщо серед пріоритетних політико-правових цінностей визначається демократія з притаманним їй гуманізмом, то завдяки цьому суспільство стимулює дії своїх громадян у напрямі визнання пріоритету прав і свобод людини, забезпечення умов дійсного народовладдя та реальної турботи про благо людини.

І навпаки, якщо в суспільстві пріоритетними визначено цінності «дикого ринку», які ставлять основну масу населення в умови виживання за будь-яку ціну, то в такому випадку суспільство стимулює формування у людей світогляду, що сприймає інших суб'єктів з позицій «панування — підпорядкування», «свої — чужі», а це ще більше розколює суспільство і загрожує соціальними колізіями².

¹ Можейко, М. А. Социализация [Текст] / М. А. Можейко // Новейший философский словарь. – 2-е изд. – Минск : Интерпрессервис : Кн. дом, 2001. – С. 964.

² Данильян, О. Г. Соціальні протиріччя у посттоталітарних системах: методологія дослідження та розв'язання [Текст] / О. Г. Данильян. – Х. : Основа, 1998. – С. 218–219.

Розуміння правової соціалізації як об'єктивно спонтанного процесу дозволяє зрозуміти, чому питання про підвищення рівня правосвідомості і правової культури в конкретні строки є не зовсім коректним. Дійсно, розвиток правової культури (який, до речі, може мати прогресивний, регресивний та катастрофічний характер) — це природний процес, що визначається сукупністю об'єктивних чинників, які не залежать безпосередньо від інтересів, планів та намірів соціальних суб'єктів.

До об'єктивних чинників, які істотно впливають на правове виховання і рівень правової свідомості та правової культури, на нашу думку, належать: цивілізаційний і культурний рівні розвитку конкретного суспільства, його політико-правова система; укоріненість серед населення правових, етичних та релігійних норм; існуючі в суспільстві правовідносини, правові традиції; правовий менталітет населення тощо. Тому процес правового виховання, формування правової культури не може прискорюватися президентським указом чи припинитися рішенням парламентської більшості. Стосовно правового виховання і формування правової культури, очевидно, має йтися про створення умов, що дають змогу дедалі значніше виявлятися об'єктивним чинникам, які в результаті цього визначають правову культуру суспільства та забезпечують ефективність правових заходів.

Водночас об'єктивність процесу формування правової культури в суспільстві не означає усунення з цього процесу суб'єктивного, людського чинника. У перехідних умовах, коли суспільству необхідно у багатьох сферах соціальної дійсності (політичній, правовій, економічній тощо) пройти у своєму розвитку за декілька десятиліть шлях, на який західноєвропейські країни витратили не менше двох століть, формування необхідного рівня правової культури не може бути автоматичним або стихійним процесом. Це процес, що вимагає управлінської дії, створення в суспільстві ефективних соціальних інститутів правового виховання, визначення основних напрямів оптимізації діяльності цих інститутів.

До основних інститутів, які тією чи іншою мірою виконують функцію формування правової культури в перехідному суспільстві, можна віднести: державу, інститути культури і соціалізації, політичні партії і громадські рухи, інститути правопорядку і соціального контролю, прав людини, правового виховання, розв'язання правових конфліктів тощо. Саме ці інститути безпосередньо здійснюють власне правове виховання (виховання у вузькому значенні), під яким розуміється цілеспрямо-

ваний процес засвоєння людиною певної системи правових знань, норм та цінностей, що дозволяють їй функціонувати як повноправному члену суспільства.

Під оптимізацією діяльності соціальних інститутів з формування правової культури у такому контексті розуміється приведення їх у стан найбільш ефективного виконання притаманних їм функцій. Основним критерієм оптимальної діяльності соціальних інститутів з правового виховання можна вважати досягнутий рівень правової культури, правосвідомості та правозастосування у конкретному суспільстві, що визначається сукупністю різних емпіричних методів¹.

Оптимізація діяльності конкретного соціального інституту з формування правової культури в перехідному суспільстві передбачає вироблення спеціальних технологій, у межах яких ця діяльність була б максимально результативною. Це можливо за умов, коли завдання, напрями, форми та методи правового виховання відповідають характеру існуючої правової реальності.

Таким чином, оптимізація діяльності соціальних інститутів з правового виховання і формування правової культури надає даному процесу таких форм, що здатні щонайбільше використати конструктивний потенціал існуючої правової реальності і знизити до мінімального рівня її деструктивні складові. Саме у цьому полягає сутність оптимізації діяльності соціальних інститутів з правового виховання в перехідному суспільстві.

У сфері правового виховання для України в даний час актуальними є такі завдання: створення обґрунтованої державної правової політики, а на її основі — концепції правового виховання населення; створення багаторівневої системи правового виховання і освіти; підвищення загального рівня моральності громадян; популяризація правових знань (зокрема, через засоби масової інформації); пробудження інтересу в населення до правових знань і підвищення їх доступності; застосування методів реклами і «public relations»; розвиток сімейного правового виховання тощо.

Розглянемо деякі з цих завдань правового виховання докладніше. Не викликає сумнівів, що формування високого рівня правосвідомості і правової культури неможливе без науково обґрунтованої державної правової політики, яка, на жаль, в Україні поки що відсутня. Правова політика держави, на думку багатьох правознавців, має здійснюватися

---

¹ Данильян, О. Г. Проблема оцінки реального стану правосвідомості і правової культури у транзитивних умовах [Текст] / О. Г. Данильян // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 4 (55). – С. 57–68.

у трьох основних формах — у правотворчості, правозастосуванні та правовому вихованні. Кожна з форм реалізації правової політики передбачає власний інструментарій. Так, у формі правового виховання правова політика держави повинна реалізовуватися за допомогою правової освіти, правової пропаганди та підготовки професійних юридичних кадрів; у формі правотворчості — за допомогою ухвалення правових актів і створення несуперечливої правової системи; у формі правозастосування — переважно через правозастосовні документи і правозастосовну діяльність¹. Тому для підняття рівня правової культури громадян України необхідно передусім проводити чітку державну правову політику (у тому числі у сфері правового виховання), застосовувати системний, науковий підхід до проведення правових заходів, що забезпечить скоординованість усіх зусиль державних органів у цьому процесі.

Може постати запитання: чому майже за двадцять років існування незалежної України відсутня така правова політика? Очевидно, що однією з найважливіших причин відсутності в Україні збалансованої державної правової політики є незавершеність формування політичної нації і загальнонаціональної політичної еліти в країні. Українське суспільство в даний час вирішує такі фундаментальні питання, як форма державного устрою, вступ країни до НАТО, відносини із сусідніми державами, вектор подальшого розвитку країни, державна мова тощо. Причому зусиллями безпринципних політиків, які в боротьбі за владу не хestують нічим, протистояння між регіонами країни не зменшується, а збільшується з кожними виборами. У зв'язку з цим політикам слід нагадати одну істину: створення держави і створення політичної нації — взаємопов'язані процеси. Без створення консолідованої нації і загальнонаціональної політичної еліти, яка досягла консенсусу з основних фундаментальних питань, на нашій території може бути держава, навіть демократична, але чужа.

На основі збалансованої державної правової політики в українському суспільстві повинна бути створена атмосфера поваги до Конституції України, її правової системи в цілому, засудження порушень норм права, розпочата активна боротьба за утвердження принципу соціальної справедливості і відродження етичних норм. Причому держава

¹ Малько, А. В. Новые явления в политико-правовой жизни России: вопросы теории и практики [Текст] / А. В. Малько ; науч. ред. Р. Л. Хачатуров ; Волж. ун-т им. В. Н. Татищева. – Тольятти : ВУиТ, 1999; Матузов, Н. И. Понятие и основные приоритеты российской правовой политики [Текст] / Н. И. Матузов // Правоведение. – 1997. – № 4. – С. 4–17.

повинна не тільки мати у своєму розпорядженні ефективні засоби підтримання правопорядку в суспільстві, а й передусім власними діями демонструвати позитивний приклад високої правової культури, дотримання законів, прав і свобод громадян. Зрозуміло, що в суспільстві, в якому державні урядовці всіх рівнів зневажають закони, неможливо виховати позитивне ставлення до права серед населення. Це пов'язано з тим, що за вчинками державного службовця судять не тільки про нього, а й про державу та правову систему. Сьогодні, на жаль, стали буденними випадки, коли посадовець, працівник правоохоронних органів одержують хабарі, зловживають своїм службовим становищем тощо. Про це свідчать досить красномовні дані Прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України про кількість посадових злочинів, учинених у країні останніми роками.

Фахівці зазначають: в Україні останніми роками корупційні процеси набули загрозливих масштабів, навіть, більш того, — системного характеру, що активно обговорюється в суспільстві. Наприклад, у 2012 р. слідчими підрозділами правоохоронних органів до суду направлено 1877 кримінальних справ стосовно 2315 обвинувачених, які вчинили 2781 корупційний злочин. Половина закінчених провадженням корупційних справ — про одержання хабарів (890). З числа притягнутих до кримінальної відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування п'ять — 3 категорії, більше половини (165) — 4 категорії, решта (114) — 5–7 категорій. До суду направлено кримінальні справи за обвинуваченням 16 службовців обласних державних адміністрацій та 42 — райдержадміністрацій, які одержали хабар.

Не сприяє боротьбі з корупцією її поширення у правоохоронних органах. До відповідальності за скоєння корупційних правопорушень притягнуто 213 правоохоронців, з них 167 працівників органів внутрішніх справ, 3 — судової гілки влади, 7 працівників податкової міліції, 22 митники та 14 прикордонників.

До адміністративної відповідальності притягнуто: 180 державних службовців, 357 посадових осіб органів місцевого самоврядування, 116 — Збройних Сил України, 89 — державної кримінально-виконавчої служби, 67 — державної податкової служби, 26 — органів та підрозділів цивільного захисту тощо. Упродовж минулого року органами прокуратури порушено 32 кримінальні справи стосовно 30 суддів та двох інших службових осіб судової гілки влади (див. таблицю)¹.

¹ Про стан законності в державі у 2012 році [Електронний ресурс] : ст. 2 Закону України «Про прокуратуру». – Режим доступу: <http://www.gpu.gov.ua/>.

**Відомості про осіб, які вчинили
кримінальні корупційні правопорушення,
у закінчених провадженнях справах за 2012 р.**

№ з/п	Категорії службовців	Кількість осіб
1	Депутати обласної ради	1
2	Депутати сільських, селищних, міських, районних рад	37
3	Усього державних службовців	349
4	Державні службовці 3 категорії	14
5	Державні службовці 4 категорії	35
6	Державні службовці 5–7 категорій	300
7	Посадові особи органів місцевого самоврядування	284
8	Посадові особи райдержадміністрацій	86
9	Посадові особи облдержадміністрацій	33
10	Посадові особи органів прокуратури	9
11	Посадові особи служби безпеки України	12
12	Посадові особи Державної податкової служби	71
13	Посадові особи податкової міліції	17
14	Посадові особи митної служби	69
15	Посадові особи органів внутрішніх справ	273
16	Професійні судді	30
17	Посадові особи Збройних Сил України	94
18	Посадові особи Державної прикордонної служби	16
19	Посадові особи органів та підрозділів цивільного захисту	29
20	Посадові та службові особи інших органів державної влади	259

Ці далеко не повні статистичні дані підтверджують висновок про те, що в нашій країні серед державних урядовців різного рівня, працівників правоохоронних органів, а також посадовців у сфері економіки та фінансів рівень правової культури дуже низький. Злочини у сфері економіки і політики, вчинені особами, що мають владу та доступ до перерозподілу державного майна, надзвичайно негативно впливають на рівень правової культури в перехідному суспільстві. Це пояснюється тим, що згадані урядовці і посадовці, як правило, не несуть серйозних покарань за вчинені злочини і їхній негативний приклад руйнівним чином впливає на правосвідомість і правову культуру населення.

Ці висновки підтверджуються результатами дослідження, проведеного авторитетною міжнародною правозахисною організацією

Transparency International¹. Наша країна в очах світової спільноти стала останніми роками ще більш корумпованою. Так, у рейтингу корумпованості, складеному цією міжнародною організацією, Україна за 2012 р. опустилася на 144-те місце з 176 держав. Цього року наша країна одержала 2,6 бала і розташувалась у цьому рейтингу поряд із Камеруном, Еквадором, Кенією, Сьєрра-Леоне, Східним Тімором, Росією та Зімбабве².

Судячи з оцінок міжнародних експертів, ситуація з корупцією в Україні стабільно погіршується. Якщо в 2006 р. наша країна посідала в рейтингу Transparency International 99-те місце з оцінкою 2,8, то вже у 2007 р. — 118-те місце з оцінкою 2,7, у 2008 р. — 134-те місце з оцінкою 2,5, а у 2012 р. — 144-те місце з оцінкою 2,6. Якщо в минулі роки експерти заявляли про можливі поліпшення в нашій країні у зв'язку з появою антикорупційних законопроектів і рішучими обіцянками політиків, то цього року ситуація названа безнадійною.

За даними цього ж дослідження, в Україні найбільш корумпованими є державні установи, парламент, органи юстиції. На думку громадян України, державні органи, що повинні боротися з корупцією, — Прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ, суди тощо — не справляються з покладеними на них обов'язками. За результатами соціологічного дослідження, неефективною боротьбу української влади з корупцією вважають 73 % опитаних українців, ніякою — 19 % і лише 7 % респондентів — ефективною³.

Така ситуація в нашій країні не сприяє забезпеченню законності, правопорядку в державі, а отже, і підвищенню рівня правової культури в суспільстві. Навпаки, безвідповідальність у цій сфері ще більше підсилює корумпованість державного апарату, що позначається на якості його роботи, у тому числі роботи таких важливих державних органів, як суди і міліція. Звідси можна зробити висновок про те, що боротьба з корупцією повинна реально стати пріоритетним напрямом діяльності державних та громадських структур. Без вирішення цього питання про ефективність будь-яких правових заходів із боку держави говорити не доводиться.

¹ Україну сравнили с Зимбабве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2009/11/18/178307>.

² Згідно з методологією дослідження Transparency International бал індексу сприйняття корупції відображає сприйняття рівня корупції підприємцями й аналітиками та оцінює його за шкалою від 10 (корупція майже відсутня) до 0 (дуже високий рівень корупції).

³ Індекс корупції Transparency International: Україна – № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrrudprom.ua/news/>.

Організація ефективної системи правового виховання в українському суспільстві неможлива й без вдосконалення всієї правової системи, оновлення чинного законодавства, підвищення правосвідомості і правової культури посадовців, юристів, усього суспільства. Завершення правової реформи в Україні покликане підсилити механізми підтримання правопорядку в країні на основі принципів самоврядування і народовладдя, а також верховенства права в усіх сферах життя суспільства. Але одне лише впорядкування і вдосконалення правової системи навряд чи переросте в правову культуру чи стабільну правосвідомість громадян, адже сама по собі правова система не гарантує реалізацію законів у суспільному житті. Унаслідок цього необхідно не тільки вдосконалювати законодавство, а й відроджувати моральність населення України, на основі якої будуватиметься правова культура нашого суспільства. Необхідно, як радив ще І. Ільїн, зробити все, «щоб наблизити право до народу, щоб зміцнити масову правосвідомість, щоб народ розумів, знав і цінував свої закони, щоб він добровільно додержувався своїх обов'язків і заборон та лояльно користувався своїми повноваженнями. Право мусить стати чинником життя, мірою реальної поведінки, силою народної душі»¹.

Дійсно, у системі виховання людини правове виховання тісно пов'язане з етичним, а інші види виховання (ідейно-політичне, патріотичне, релігійне, естетичне тощо) за усієї їх значущості мають, проте, фоновий характер, є вторинними відносно зазначеного зв'язку. Тому ціленастанови правового виховання повинні бути повністю узгодженими з ціленастановами етичного виховання, що є можливим лише за певних суспільних умов, у суспільствах та державах певного типу. Оптимально цей зв'язок діє в демократичній, правовій державі².

Формування високого рівня правосвідомості і правової культури громадян України неможливе й без високого ступеня розвиненості вітчизняної юридичної науки, зокрема політико-правової думки. Правова культура не може обходитися без інтелектуальних джерел у творах наукового, філософського, релігійного характеру, спрямованих на осмислення проблем взаємостосунків держави і людини, держави і права, правової держави і громадянського суспільства, співвідношення права, свобод та обов'язків людини, конкретних способів регулю-

¹ Ільїн, І. А. О сущности правосознания [Текст] / И. А. Ильин // Собр. соч. : в 10 т. – М. : Известия, 1994. – Т. 1. – С. 230.

² Стреляева, В. В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Стреляева ; Моск. ун-т МВД России. – М., 2006. – С. 5–6.

вання взаємостосунків суб'єктів суспільства тощо. Для прогресу у сфері правового виховання першорядне значення має також розвиток фундаментальних юридичних досліджень, перш за все у сферах філософії права, загальної теорії держави і права, які дозволяють краще зрозуміти місце і роль правового виховання в житті країни, визначити його найоптимальніші форми, адаптовані до умов суспільного розвитку. Важливо також відзначити, що без нових базисних досліджень у сфері юридичних наук правова культура починає «вичерпуватися» інтелектуально, утрачати перспективу розвитку в умовах світу, що стрімко змінюється. У сфері юридичної науки, що обслуговує юридичну освіту, також необхідний подальший розвиток досліджень проблем правового виховання та формування правової культури.

Відомо, що правове виховання тісно пов'язане з правовою освітою: виховання не може обходитися без освіти, а освіта у певному ступені має виховний ефект. У зв'язку з цим особливий акцент у справі формування правової культури в сучасній Україні має бути зроблено на правовій освіті. Правова освіта — це цілеспрямований, організований, систематичний процес опанування правовими знаннями і навичками правової поведінки. Завдання правової освіти в Україні визначено Конституцією України, яка виходить із того, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека повинні стати найвищою соціальною цінністю. Як наслідок, формування правової культури населення і перш за все підростаючого покоління мусить бути сьогодні однією з провідних складових діяльності всіх гілок державної влади. Іншими керівними документами, що визначають правову освіту в Україні, є: Національна програма правової освіти населення¹, Закон України «Про освіту»², Програма розвитку юридичної освіти³, Концепція національно-патріотичного виховання молоді⁴ та ін. Відповідно до цих документів і має здійснюватися процес правової освіти, спрямований на формування правової культури населення.

З метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для одержання правових знань Указом Президента

¹ Національна програма правової освіти населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

² Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України. – Режим доступу: <http://www.edu-law.org.ua/2009/11/zakon-ukrainy-pro-osvitu.html#more>.

³ Програма розвитку юридичної освіти до 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart31/inx31927.htm>.

⁴ Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/5397>.

України від 18 жовтня 2001 р. затверджено Національну програму правової освіти населення. Цей нормативний акт зорієнтовано на підвищення рівня правової культури суспільства в цілому, формування поваги до права, правових ідей, загальнолюдських і національних правових цінностей, подолання правового нігілізму, підвищення рівня правової поінформованості населення тощо.

Серед основних завдань Програми правової освіти населення в Україні можна виділити: підвищення рівня правової підготовки насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки; широке поінформування населення про правову політику держави і законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; удосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері. Важливо відмітити, що у цій Програмі не тільки визначено цілі і завдання з правової освіти населення, а й намічені шляхи досягнення цих цілей, визначені виконавці та вказані джерела фінансування.

Основним органом, що виконує координаційну функцію з питань правової освіти в країні, відповідно до положень Програми, є Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення. Метою її роботи є: розроблення пропозицій щодо координації діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових закладів, видавництв тощо у сфері правової освіти, а також надання методичної допомоги в проведенні цієї діяльності¹.

На жаль, останніми роками увага державних органів до виконання положень Національної програми правової освіти населення явно не відповідає вимогам часу, а ефективність діяльності Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення помітно знизилася. Однією з причин цього є, очевидно, і недостатнє фінансування даної Програми.

Наприклад, треба зазначити, що цілеспрямованих видатків у 2009 р. на проведення визначених у Національній програмі правової освіти населення заходів Закон України «Про державний бюджет України на

---

¹ Національна програма правової освіти населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

2009 рік»¹ не передбачає. А як відомо, Указ Президента України про затвердження Національної програми правової освіти населення констатує, що витрати на реалізацію заходів із забезпечення виконання Програми слід здійснювати за рахунок коштів державного бюджету в межах асигнувань, передбачених для відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, які визначено відповідальними за виконання цих заходів². Причому санкції за невиділення коштів Програма не передбачає. У державному бюджеті на 2009 р. загальну суму, що виділялась на цю діяльність, певним чином наближено до здійснення завдань правової освіти населення (фінансова підтримка інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник України», виконання загальнодержавних організаційних, інформаційно-аналітичних та науково-методологічних заходів з питань Євроатлантичної інтеграції, надання науково-методичної та консультативної підтримки розвитку місцевого самоврядування, наукове та інформаційно-аналітичне забезпечення заходів щодо боротьби з організованою злочинністю та корупцією тощо) і становило 77 254 400 грн, що складає приблизно 0, 029 % від суми загальних видатків державного бюджету України. Для порівняння: це не набагато більше за фінансову підтримку санаторно-курортного комплексу Управління справами Верховної Ради України, що становить 66 217 400 грн³.

Важливим напрямом оптимізації правового виховання в сучасній Україні є створення багатоступінчастої системи правової освіти, яка покликана забезпечити безперервність правовиховних дій щодо населення.

Відомо, що правова освіта в демократичному суспільстві повинна здійснюватися на всіх етапах життя особи: у сім'ї, дошкільних закладах, загальноосвітніх середніх школах, професійно-технічних навчальних закладах, вищих навчальних закладах, установах післядипломної освіти, державних установах, підприємствах, фірмах різних форм власності, громадських організаціях, а також самостійно. Тільки така багатоступінчаста система може забезпечити ефективність та формування необхідного рівня правосвідомості і правової культури. Кожний з таких етапів правової освіти має відповідати рівню розвитку людини

¹ Про державний бюджет України на 2009 рік [Текст] : Закон України // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 100. – Ст. 3299.

² Про національну програму правової освіти населення [Електронний ресурс] : Указ Президента України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/2601>.

³ Про державний бюджет України на 2009 рік [Текст] : Закон України // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 100. – Ст. 3299.

і сприяти не тільки засвоєнню правових знань, а й формуванню чітких та сталих переконань щодо необхідності правомірної поведінки.

Розглянемо стисло особливості основних етапів правової освіти в сучасній Україні. Першим етапом правової освіти повинні виступати сім'я і дошкільні заклади, що дають дітям початкові знання про норми поведінки, формують навички їх додержання, виховують повагу до батьків, вихователів, однолітків, людей похилого віку. Особливе значення при організації правової освіти на даному етапі має розуміння того, що для досягнення позитивного результату необхідним є створення умов, за яких кожна дитина стає об'єктом правової освіти, аби таке навчання здійснювалося не тільки в дошкільних закладах, а й було частиною освіти і виховання в сім'ї. Не можна ігнорувати істину, згідно з якою правова освіта не буде ефективною, якщо одержання правових знань не підкріплюється позитивним прикладом поведінки батьків та їх виховним впливом на дитину. З цією метою на основі програм, затверджених Міністерством освіти і науки України за погодженням з Міністерством юстиції України, необхідно розробити серію посібників, методичних рекомендацій та методичних указівок для батьків і вихователів дошкільних закладів з етичної, правової освіти та виховання дітей дошкільного віку¹.

Доцільним також є розроблення захоплюючих комп'ютерних ігор, програм, мультфільмів, дитячих оповідань, в яких на рівні свідомості дітей дошкільного віку висвітлювалися б в ігровій формі питання моральності та права².

Другим етапом правової освіти має стати навчання в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах. У даний час школярі одержують основні правові знання в ході засвоєння предмета «Основи правознавства», що викладається у 9-му класі. Ця дисципліна містить лише загальний огляд теоретичних понять різних галузей права. У ньому відсутній аналіз конкретних питань, звернення до яких дозволило б учню сформувати повагу до права, одержати стійкі переконання з приводу необхідності правомірної поведінки, краще орієнтуватися в правових відносинах, а також мати нагоду захищати свої права. Очевидно, що цього явно недостатньо.

---

¹ Кутиркін, А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України [Текст] / А. Кутиркін // Право України. – 2008. – № 3. – С. 123.

² Такі ж захоплюючі і пізнавальні комп'ютерні програми, ігри, фільми, збірники розповідей, текстів тощо, в яких би висвітлювалися питання права і моральності, повинні бути створені і для інших категорій українського населення.

Відомо, що правова освіта і виховання є найбільш ефективними у певний період життя людини. За браком правовиховної дії з боку суспільства в конкретному віковому періоді подальше правове виховання стає проблематичним або набуває рис перевиховання. Тому вважається, що якщо людина до 20–25 років не одержала належного виховання, у тому числі правового, то у неї сформується інфантильне чи нігілістичне ставлення до права, що часто призводить до девіантної поведінки, порушення правових норм. Тому доцільним є безперервне вивчення питань моральності і права дітьми і підлітками протягом усього їхнього навчання в школі з метою засвоєння кожним школярем основних правових норм, набуття ним не тільки знань основ законодавства, а й з метою формування глибокої поваги до демократії, до права, потреби і звички додержуватися закону, своїх обов'язків, знати свої права та права інших людей. Деякі дослідники за рахунок варіативної частини навчального плану пропонують увести додаткові правові дисципліни — «Вчимося бути громадянами», «Практичне право», «Світ права», «Цивільна освіта», «Права людини» тощо¹. Очевидно, для реалізації цієї мети необхідно також повною мірою використовувати можливості позакласної та позааудиторної роботи з правового виховання і освіти, до якої треба залучати батьків, представників громадських організацій, працівників правоохоронних органів тощо.

У практичному плані необхідно також, аби робота з формування правової культури велася в сучасній українській школі не епізодично, систематично, щоб вона мала адресний характер, урахувала вікові, характерологічні, етнокультурні особливості учнів. У зв'язку з цим потрібно проводити в школі постійний моніторинг соціального складу сімей учнів, що дозволить створити цілісну картину індивідуальної корегувальної роботи з учнями та взаємодії з батьками, виявляти учнів і підлітків, які мешкають в неблагополучних сімейних умовах і потребують матеріальної допомоги тощо². Саме ці підлітки повинні переважно становити об'єкт правовиховної роботи в школі, саме для них вона може стати ефективною профілактикою правопорушень.

¹ Правова освіта та правове виховання як один із напрямків профілактики протиправної поведінки неповнолітніх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moippro.mk.ua/institute/news/552/>.

² Долгополов, О. А. Организация правового воспитания в современной России [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11, 12.00.01 / О. А. Долгополов ; Акад. права и упр. Минюста России. – Рязань, 2004.

Наступним етапом правової освіти і виховання молоді є навчання у вищих навчальних закладах. Саме тут особистість повинна поглибити правові знання, одержані в середній школі, сформувати професійну правосвідомість, що істотно відрізняється, наприклад, у представників медичних спеціальностей та правознавців. Очевидно, що в неюридичних освітніх закладах доцільним є уведення у навчальний процес різноманітних спецкурсів з правової тематики, наприклад спецкурсу з прав людини та механізму їх захисту. Введення таких спецкурсів сприяло б поглибленню правових знань студентами і поліпшенню ситуації у сфері правової освіти та правового виховання. Необхідно, аби подібні спецкурси мали практичну спрямованість і дозволяли студентам водночас підвищувати рівень правової освіти та одержувати конкретні практичні навички із захисту прав і свобод людини і громадянина.

Особливе значення для сучасної України має формування професійної культури, правосвідомості правознавців, працівників правоохоронних органів¹. На жаль, в останнє десятиліття в нашій країні виникла негативна тенденція до підміни правового виховання юристів їхньою професійною підготовкою. Це призводить до того, що значна частина юристів, володіючи необхідним обсягом юридичних знань, має, проте, нерозвинену правосвідомість і низький рівень правової культури. На нашу думку, у перехідні періоди розвитку суспільства питання, пов'язані з правовим вихованням юристів, вимагають до себе особливої уваги. Це пов'язано, по-перше, з тим, що правознавці повинні мати високий рівень професійної правосвідомості та правової культури; по-друге — з особливою роллю у трансформаційну добу правозастосовної практики, суб'єктами якої є юристи. Адже відомо, що правозастосовна практика посідає й у перспективі посідатиме провідне місце у формуванні правосвідомості і правової культури населення.

Специфічною метою правового виховання та освіти майбутніх правознавців є формування у них юридичного світогляду. Провідну роль у цьому процесі має відігравати філософія права, вивчення якої допомагає майбутнім правознавцям усвідомити високий гуманістичний зміст їхньої діяльності, філософськи обґрунтувати власну теоретичну позицію і прийняти практичне рішення, поєднане з високим професіоналізмом і громадянською гідністю юриста. Таким чином, необхідність вивчення студентами юридичних ВНЗ філософсько-правових

---

¹ Тодыка, Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры [Текст] / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Райдер, 2001. – С. 40–45.

знань визначається насамперед потребами їхньої майбутньої спеціальності. Вивчення філософії права значною мірою сприяє фундаменталізації освіти майбутніх юристів, їхньому розвитку як самостійно мислячих, політично незаангажованих громадян.

Як окремий етап правової освіти в Україні можна розглядати правову освіту і виховання працюючої частини населення країни та пенсіонерів. Правова освіта на даному етапі повинна здійснюватися в процесі післядипломної освіти, на державних підприємствах і приватних фірмах, у ході суспільної діяльності громадян та шляхом їхньої самоосвіти. У процесі правової освіти і виховання цієї групи населення повинні активно використовуватися всі традиційні правовиховні форми і методи: лекторії та кінолекторії правових знань, тематичні вечори з юридичних питань, юридичні клініки, громадські юридичні консультації тощо.

Одним із найважливіших каналів правового виховання і правової освіти даної категорії населення є засоби масової інформації, роль яких у формуванні правової свідомості, правової культури, поваги до права і правомірної поведінки особистості закономірно зростає у процесі трансформації суспільства від тоталітаризму до демократичного суспільства. Це пов'язано з тим, що правова культура є особливою формою духовно-практичної діяльності, яка забезпечує закріплення і реалізацію корінних суспільних інтересів за допомогою формування правових стереотипів, поглядів, цінностей, а також передбачає участь громадян у правозастосовній діяльності та функціонуванні системи державно-правових інститутів. Очевидно, що роль засобів масової інформації демократичного суспільства у формуванні правових цінностей і стереотипів є не менш значущою, ніж роль правоохоронної системи.

Сьогодні в Україні існує значна кількість газет, журналів (традиційних і віртуальних), телепрограм, в яких відображуються різноманітні події, інформація, погляди як політичного, так і правового характеру. Серед зазначеної категорії населення безумовним лідером серед засобів масової інформації є телебачення. На численних телеканалах країни найпопулярнішими програмами, в яких у певних формах обговорюються правові проблеми, є «Свобода слова», «Шустер-live», «Епіцентр», «Поради адвоката», «Пряма мова», «Судові справи», «Я так думаю» та багато інших. Висвітлення актуальних тем політичного та правового життя в країні, поза сумнівом, сприяє правовій освіті громадян України, розвитку правосвідомості особистості і суспільства в цілому та є прямим підтвердженням реалізації в нашій країні свободи слова.

Проте свобода слова має й інший бік, інший вимір, форму впливу на правове виховання і правову культуру населення України. У засобах масової інформації нашої країни дедалі частіше з'являються матеріали, що пропагують насильство, всюдозволеність, аморальність, зневагу до громадянського обов'язку та моральних принципів, неповажливе ставлення до представників державної влади, особливо силових структур. Усе сильніше на засоби масової інформації починає впливати організована злочинність. У громадськості України значне обурення викликають пропаганда жорстокості, розпусти, «героїзація» злочинності і злочинців, що завдає великої шкоди духовним цінностям народу, травмує психіку молоді, породжує небачену за своєю жорстокістю злочинність і негативно впливає на правосвідомість людей¹.

Висновки авторів з приводу стану свободи слова в Україні цілком збігаються з висновками експертів «Freedom House»². За даними цієї дуже впливової організації, в Україні у 2012 р. зі свободою слова таке ж становище, як у Судані. А, наприклад, у Гондурасі, Нігерії та Індонезії зі свободою слова проблем менше, ніж в Україні. Вона скотилася з 92-го місця (у 2007 р.) на 130-те місце (у 2012 р.).

Медіа-експерт Н. Лігачова вважає, що 115-те місце (зі 195 можливих) у рейтингу свободи слова — для України цілком очікуваний результат. На її думку, від вільного слова, яке було у 2005 р., практично нічого не залишилося. І якщо до «помаранчевої революції» телевізійники одержували з президентської канцелярії вказівку «як і про що писати», то сьогодні вони відпрацьовують гроші власників-товстосумів. А багатоголосся думок, що наразі є на різних телеканалах, — результат не демократичного розвитку медіа, а лише того, що в олігархів зараз не збігаються політичні інтереси³.

У той же час, слухно критикуючи засоби масової інформації за наявні недоліки, не можна забувати і про те, що вони лише тією чи іншою мірою відображують існуючу правову реальність, яка, на жаль, є безрадісною: рівень злочинності в країні вкрай високий, корупція роз'їдає державний апарат та проникла в усі сфери життя суспільства, не виключаючи й правоохоронні органи.

¹ Данильян, О. Г. Специфіка формування правової культури в транзитивному суспільстві [Текст] / О. Г. Данильян // Наук. зап. ХВУ. Соц. філософія, психологія. – Х. : ХВУ, 2006. – Вип. 2. – С. 3–9.

² «Ціна слова». Ситуація зі свободою слова в Україні погіршилася [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1745846.html>.

³ Там само.

Одним із важливих напрямів підвищення ефективності правового виховання в сучасній Україні є пропаганда законслухняної поведінки, а також пробудження інтересу в громадян до правових знань. Для досягнення цієї мети держава і громадські організації повинні активно використовувати методи правової пропаганди, агітації, реклами та *public relations*¹. За допомогою цих методів необхідно здолати несприятливу тенденцію у нашому суспільстві, коли у багатьох людей немає бажання, стимулів, прагнення оволодіти правовими знаннями і досягти належного рівня правової культури. Такі люди у повсякденному житті постійно порушують правові норми, виправдовуючи свою поведінку тим, що «так вчиняють усі!». Зневагу до норм права та моралі можна побачити в усіх сферах життя суспільства, найрізніших верствах населення, і велика частина громадян, вчиняючи правопорушення, навіть не замислюється над цим. Це виявляється в повсякденних порушеннях правил дорожнього руху (з боку як водіїв, так і пішоходів), використанні нецензурної лайки в громадських місцях, зневажливому ставленні до інших громадян тощо. Така поведінка слугує негативним прикладом для дітей і молоді, формуючи у них негативні форми поведінки.

Для викорінювання даної ситуації необхідна цілеспрямована діяльність як державних органів, так і всієї громадськості. Дуже важливо, аби притягнення до відповідальності або моральне засудження було невідворотним і не залежало від посади, соціального стану та інших «ознак» правопорушника. Тільки тоді такі заходи зможуть дати позитивний результат.

У процесі організації правовиховної роботи в Україні важливо також повною мірою використовувати весь позитивний досвід, накопичений у нашій країні за минулі десятиліття. Причому використовувати цей досвід необхідно творчо, оскільки деякі питання правового виховання та освіти слід вирішувати на концептуально новій основі, виходячи із завдань розвитку України як суверенної держави, що прагне стати демократичною та правовою. При цьому треба пам'ятати й те, що вирішення завдань з формування сучасної правової культури у громадян суспільства транзитивного типу залежить не тільки від держави, а й від зусиль кожного з них і всієї громади.

---

¹ *Public relations* – зв'язки з громадськістю – технології створення і впровадження образу об'єкта (товару, послуги, фірми, бренда, особистості) в ціннісний ряд соціальної групи з метою закріплення цього образу як ідеального і необхідного в житті. У даному випадку – технологія створення образу «правової людини», тобто людини, яка має високу правову культуру і правосвідомість.

Такими в найзагальніших рисах є основні завдання та напрями правового виховання, формування правосвідомості і правової культури в сучасній Україні.

Отже, розглядаючи перспективи правового виховання в нашій країні, слід виділити такі завдання щодо його оптимізації: розроблення обґрунтованої державної правової політики, а на її основі — концепції правового виховання населення; створення багатоступінчастої системи правової освіти в країні — оновленого правового лікнепу, у тому числі системно-оперативного підвищення професійної кваліфікації юристів з акцентом на вдосконаленні методики реалізації їх виховних функцій; піднесення загальної моральності громадян; диференційована, відповідно до різних соціальних, професійних та вікових ознак населення, популяризація правових знань (зокрема, через засоби масової інформації); пробудження інтересу в населення до правових знань та забезпечення їх доступності; застосування методів реклами і public relations; розвиток сімейного правового виховання тощо.

У процесі організації правового виховання важливо використовувати весь комплекс дій суб'єктів правового виховання з метою забезпечення ефективного впливу на всі соціальні та демографічні групи населення країни. Цей вплив повинен бути, по-перше, професійним; по-друге — організацію правового виховання необхідно забезпечити належним фінансуванням; по-третє — треба законодавчо стимулювати діяльність громадських організацій, які б здійснювали правове виховання населення; по-четверте, найбільшу увагу в правовиховній роботі слід приділяти молоді, у першу чергу найменш соціально захищеній її частині: дітям з неблагополучних сімей, позбавленим батьківської турботи, сиротам, оскільки саме серед представників цієї молоді спостерігається найвищий рівень девіантної поведінки.